

Kölcsey Hymnusának magyarázata

Szerény véleményem szerint pedagógiai érdekűnek lehet tartani a Hymnus minél teljesebb megértésének kísérletét: azért kértem helyet ebben a folyóiratban ennek a tanulmányomnak.

*

A mult évben, Kölcsey halálának* évfordulóján, sokat írtak és szónokoltak Kölcseyről, sokan külön is fejtegették a *Hymnust*. Meg is érdemlí, hogy minél inkább igyekezzünk megérteni nem csak egyes részeit, hanem az egészet is, hiszen nemzeti imádságunkká lett, az imádság pedig úgy imádság, ha értve mondjuk.

De hát nem eléggé érthető-e Kölcsey Hymnusa? — kérdezheti valaki. Van-e azon magyarázni való?

Van.

Előljáróban csak ezt az egyet mondom: feleljenek magukban hirtelen az én olvasóim arra, hogy miféle üldözőre gondolt Kölcsey, mikor ezt írja:

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában. —

Tapasztalatom szerint legtöbbször bizonyára úgy vélekednek, hogy a „rabló mongol“ volt az üldöző, vagy pedig „Ozman vad népe“. Legutóbb is egyik délutáni újságunk valamelyik júliusi számában ezt a magyarázatot olvastam mint magától értődőt egyik költőnk cikkében; ha jól emlékszem, „Hontalan“ volt a cikk címe.

Pedig bizony nem a mongol volt a Hymnus barlangokba bújó üldözöttjének üldözője, sem nem a török.

Az volt az üldöző, akit ha Kölcsey világosabban megnevezett volna, ki nem nyomathatta volna költeményét az akkori szigorú előzetes cenzúra miatt. 1823-ban írta a *Hymnust*, 1828-ban adta ki először nyomtatásban, másodszor pedig 1832-ben — s e rövid időszakon belül is észrevehetjük, hogy a nemzetellenes politikai cenzúra folyvást szigorúbb lett, s ezért a költő a már egyszer megjelent politikai költeményein is tett egy-két változtatást az újabb kiadásban a cenzúra kedvéért.

Van Kölcseynek olyan költeménye, melynek az első kiadásban még ez volt a címe: *Hazafiuság* — de a második kiadásban már el kellett hagynia ezt a bécsi kormány szemében lázadó címet. Ugyanez a költeménye eredetileg így kezdődött: „Rákóczi hajh! Bercsényi hajh!“ — de nyomtatásban már el kellett hagyni azt a bécsi kormány előtt két gyűlöletes nevet és az a régi Rákóczi-nótából vett sor a második kiadásban erre szelídült: „Fejdelmünk hajh! Vezérünk hajh!“ Ez lett a cím is.

A Hymnuson is történt valami változtatás a második kiadásban az elsőhöz képest. Az nevezetesen, hogy az első kiadásban a cím csak még ez volt: *Hymnus*, a másodikban meg már: *Hymnus a magyar nép zivataros századaiból*.

Nem irodalmi oka volt ennek a cím módosításnak, hanem politikai. Ha a cím régi századok énekévé teszi meg a Hymnust, akkor a cenzor azt hiheti, hogy a benne való panasz nem a jelenkor panasza.

Más hazafias költőnk is tett politikai költeményén az átdolgozáskor afféle címváltoztatást, hogy ezáltal jelenkori állapotokra célzó költeményét megtegye a cenzor gyanújának elhárítása végett török világbelinek. Elmondom bizonyító például Pálóczi Horváth Ádám esetét.

Pálóczi Horváth Ádám 1760-ban született, 1820-ban halt meg. Földmérő, földesúr és azonkívül szövegíró, zeneszerző, énekes, muzsikus, sőt táncos is volt egyszemélyben, s valamint egykor Tinódi járta lantjával a végeket, úgy látogatta Horváth Ádám vármegyék szerte a nemesi társaságokat s egy-egy clavichordium mellett vagy poharakkal telt asztal mellett nemcsak a maga gyűjtötte régi énekekkel, hanem a maga alkotta korszerű szerzeményeivel is élesztgette a hazafiúi tüzet. Elénekelgette azt a szerzeményét is, melynek először ilyen tréfás címe volt: „Menőke Budáról Bétsbe“. Az a „menőke“ a német „Marsch“-nak tréfás magyarítása. Hogy pedig miért Budáról Bécsbe szóló menőke a cím, azt meg magyarázza a tartalom. Abban az énekben tudniillik, melynek mind szövegét, mind áriáját maga Horváth Ádám szerzette, azokon a magyarokon gúnyolódott, akik Budát, azaz a magyar ügyet elhagyván, maguk külön hasznáért a bécsi császár kegyét hajhászták.

Igy fakad ki a költemény végén :

Menj! add egy olyan kézbe szabadságod fékit,
Mely egyszer úgy betöltse a balsors mértékét,
Hogy megérezd, amit még sokan nem éreznek :
A szabadság s a rabság miben különböznek !

Mintha csak Tompa absolutismus-korabeli *Gályarab*-jának fohászkodását hallanánk :

Csak azt, hogy rab vagyok, ne hagyd felejtennem !

Mikor azonban jó Pálóczi Horváth Ádám már nemcsak előszóval akarta terjeszteni énekeit, hanem ki is akarta nyomtatni, akkor már jobbnak látta megváltoztatni a címet. A helyett, hogy „Menőke Budáról Bétsbe“, ezt a címet tette : „Hunyady János Magyar Marssa, mikor a Magyar Uraknak nagy része tőle Losoncznál alattomban elpártolt Giskra kedvéért.“ Aki magyar hazafi frissiben olvasta ezt a csavargós című verset, a cím ellenére is megértette korszerű irányzatát, a tót pap cenzor pedig nem vehetett észre benne semmi ő felsége kedve, méltósága és trónusa ellen valót. Sőt Pálóczi Horváth Ádámnak annyira sikerült a címváltoztatás, hogy nemcsak a korabeli cenzort tévesztette meg, hanem a későbbi irodalomtörténetírót is. Egyik tudósunk, ki régi magyar ének-szövegeket és dallamokat adott ki, ez a különben jeles tudósunk Horváth Ádámnak azt a Ferenc császár politikája ellen szóló szerzeményét úgy adta ki, mint valóban Hunyadi János-korabeli indulót.

Mindebből bizonyos tehát, hogy Kölcsey az eredeti „Hymnus“ cím után ezt a pótlékot : „a magyar nép zivataros századaiból“ a másod-

szori nyomdába adáskor csupán a cenzor miatti kénytelenségből függesztette oda.

Már 1823-ban, a Hymnus szerzése évében is, barátjának, Szemere Pálnak, ki Kölcsey műveinek kiadásában segíteni, közbenjárni szokott, Kölcsey ezt az utasítást adta egyik levelében: „A cenzorral vigyázva bánj!”

A cenzor miatt nem lehetett világosabban megfogalmazni azt sem, hogy milyen üldözőre és milyen bujdosóra gondol a költő, aki egyik vezérférfia volt annak a korszaknak, melyben a magyar nemesség politikája haladton haladt az 1848-i újítások és szabadságharc felé. Akkor már nem a tatárral, nem a törökkel volt bajunk.

Kölcsey a *Fejdelmünk hajh!* című költeményében is a cenzor miatt nem nevezi nevükön a kuruc bujdosókat, hanem csak így idézi emléküket:

De bújdosóknak sírja te,
Pontus határain,
Nem leng egy sóhajtás feléd
Hűv ének szárnyain.

Hogy a cenzor a bujdosóknak „Pontus határain” való sírját Ovidius és más római száműzöttek Tomi-beli sírjának tartotta-e — azt én nem tudom. Az azonban bizonyos, hogy az egykorú magyarok megértették, hogy az a sír Rákóczinak és vele bujdosott híveinek sírja; megértették, hogy a költő a Habsburg uralóm üldözöttjének emlékéen hevül, s megértették a költemény további sorait is, melyekben a költő egy új szabadságharc jövetelét várja.

Ebben a *Fejdelmünk haj!* című költeményben Kölcsey a fiatalabb Vörösmarty szónoki erejét megelőző szónoki erővel hirdeti a „nemes bosszú” titkon érlelését, majdan határozott célra kitérését:

S villámként csap, villámként sújt,
És tűzre, lángra kél,
S a honfiú s a honleány
Csak érez — nem lát s fél.

— — —
És halni mégyen, győzve jár
A vér szent mezején,
Vészek körítik homlokát,
Erő forr kebelén.

Petőfi látomását:

— — —
És a zászlókon eme szent jelszóval:
Világszabadság!
S ezt harsogják,
Elharsogják kelettől nyugatig —

Petőfinek ezt a látomását megelőző látomással látja Kölcsey a szabadság diadalmas ütközetét:

S rohan, mint ár, a győzelem
Kelettől nyugatig,
 A láncsa zúg, a lobogót
 Magas szellők viszik —

És a „jobb kor“-t „buzgó imádság“-gal váró Vörösmartynál bizonyosabb
 hittel hiszi, hogy:

... ledőlt országok hamvain
 Egy szép hon támad fel —

És Petőfinek ujjongását:

A magyar *név* megint *szép* lesz —

Petőfinek magyar büszkeséggel fölcsapó ujjongását megelőzi Kölcsey
 büszke reménysége:

Egy *szép* hon támad fel,
 Mely lelket tölt, mely szívet ráz
 Neve zengésivel!

1817-ben kelt ez a forradalmi költemény, két évvel ama bécsi kongresszus után, melyben Ferenc császár fényes bálok közepette eltemette a magyarok szabadságát. A huszonhét éves Kölcsey abban a lelkéből fakadt költeményben a három emberöltővel elébb volt kuruc bujdosástól az egy öltővel később gerjedő szabadságharcig elrepül képzeletében, vágyában.

Az a költemény, mely eredetileg így kezdődött: „Rákóczi hajh! Bercsényi hajh!“ — a régi „Haj Rákóczi, Bercsényi!“ kezdetű Rákóczi-nótának visszhangja, de lelkesítő és reménykeltő visszhangja, holott a Rákóczi-nóta reménytelen kesergés. Így szólt az a sok változatban ránk maradt régi nóta:

Haj, Rákóczi, Bercsényi.
 Vitéz magyarok vezéri!
 Hová lettél, Bezerédi?
 Nemzetünknek fényes csillagi?
 Ocskai?
 Az ellenség mindenfelől őket emészti,
 Űzi, kergeti,
 Búval epeszi,
 Országunkba sem ereszti,
 Jaj, hát szegény nemzetünket miként veszti!

Kölcsey nemcsak hazafias költemény írásakor vesz ihletet a kuruc bujdosók emlékétől, hanem mikor országgyűlési követül száraz okmányokból hideg érveket szedve Erdély visszacsatolása érdekében, akkor is az elbujdosott kurucok emlékezetén száll rá őszinte „poétai hevület“. A Hymnusnak másodszeri megjelentése után való évben, 1833-ban újkor írja meghitt naplójába Pozsonyban:

„Estvelgett, s Wesselényi jött hozzám, s Erdélyről tőn szót. A lelkes férfi forrón óhajtja a kis haza visszakapcsoltatását, s az ő sürgetésére szólítá fel Szatmár vármegye két év előtt e tárgyban az egész országot, s most engem szólított fel: e cikkelyt dolgoznám ki. Általvevém adatait, s estvétől fogva reggeli hat óráig dolgozám. Hiszitek-e, hogy diplomatikai, száraz munka mellett a lélekre poétai hevület szállhat? Pedig úgy van! Míg a szerződéseket évről-évre jegyezgetém, míg a törvénycikkelyekből erősségeket szedék, s az országgyűlési naplókat rendre forgatám: a történetek szép koszorúja fűződött emlékezetemben. Előttem állott a mohácsi nap és Zápolya; előttem Martinuzzi, Báthory, Bocskay és Bethlen, s amint képzeletem két század alakjain végig röppent, fájdalmasan akadt meg az *örökre elbújdossott sergecskén*.“ (Tudniillik Rákóczién és vele bujdossott hívein. Majd így folytatja:) „Kezem akaratlanul nyomódott mellemhez. És tudjátok-e ti, mit teszen a szó: távozni és vissza többé nem jőni? Távozni és ellenségi kezek közt hagyni mindent: hitvesét és gyermekeit? — Mondom nektek: e kint egészen átgondolni nem merem. — Szegény, szép kis Erdély! A te gyermekeid idegen parton hamvadnak: ki fog onnan egy maroknyi port hozni, hogy ha talán egy könny fakadna még látására, egy forró, szent könyű, mely a szíveken fekvő jeget felolvaszthatná!“

Kölcsey nemcsak költeményben, nemcsak naplóban, hanem irodalmi irányelveket adó értekezésben is emlegeti a „bújdossó magyar“-t, s az a bújdossó ott is a Thököli és Rákóczi kor bújdossója. Ezt írja *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában: „Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Thököli, Rákóczi, Bercsényi, Bóné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesezésnek nyilvánosságos nyomai láttatnak.“ A cenzúra miatt nem részletezi, de általánosságban megemlíti a kuruc kor el nem feledett gyászát: „Az időkről“ — úgymond — „melyeket közelebb érünk, *jól tudjuk*, minő körülmények közül maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bújdossó magyar* nevezet.“

Figyeljük meg Kölcseynek ezeket a szavait, hogy: „jól tudjuk.“ Igen, jól tudták még az ő korában, hogy mikor „bújdossó magyar“-t emlegettek, miféle hatalom elől „bújt az üldözött.“

Hiszen mikor József császár halála után fölcsapott a nemzeti ellenállás lángja, ország szerte énekelték tárogató szóra nemcsak a „Haj Rákóczi, Bercsényi“-t, hanem a többi kuruc bújdossók nótáját is:

Őszi harmat után
Végre mikor aztán,
Fújdogál a téli szél,
Fújdogál a téli szél,
Zöld erdő árnyékát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél!

*Messzére bújdosom,
Hazámat itt hagyom,
Isten vezérli dolgom,
Isten vezérli dolgom!*

Jól tudták Kölcsey kortársai azt is, mit jelentenek azok a sorok, hogy az üldözött magyar

Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.

De jól tudhatjuk mi is, ha Kölcseynek más műveit is megfigyeljük. Hiszen ugyanazt a gondolatot ugyanolyan stylusban megismétli a *Magyar játékszín*-ről írt prózai művében is, ott pedig világosan kitűnik, hogy a három század óta tartó Habsburg-uralom magyarellenes politikáját tartja bűnösnek: „... három század óta” — úgymond — „idegen karhoz támaszkodva lépdelünk... Ugy csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosban idegen játékszínnek álljon ragyogó épület, hogy a messzünnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, ami ötét Magyarországra emlékeztesse; hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szűkölködjék, s *hazáját a hazában* félénk tekintettel keresse és *ne találja meg!*” Világos, hogy mikor Kölcsey a Hymnusban azt mondja az üldözött magyarról, hogy: „nem lelé *honját a hazában*”, akkor ugyanazon magyarellenes bécsi kormányzatra gondol, mint mikor a magyartalan Pestről azt mondja, hogy a magyar „nem találja meg *hazáját a hazában*.”

Kurucok romlásáról szólnak a következő sorok is:

Vár állott: most kőhalom;
Kedv s öröm röpkedtek:
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.

Ez a gondolat ugyanaz, melyet az elbujdosott Thökölinek vára, Munkácsnak jelenkori képe, sugallt a költőnek:

Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
S küzde nemes harcot Zrínyi leánya soká,
Bércedet, ó Munkács, keserű gond üli, lebegvén
Rémalakok szomorún a fogoly álma fölett.

Egy másik kuruc vár romjai is bús sorokra ihletik:

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.

Hogy valóban nem a mongol vagy török üldözöttjéről van szó a Hymnusban, hanem a kuruc bujdosókról, ezt az is bizonyítja, hogy a Hymnusban az üldözött bujdosónak alakja után és a romba döntött várnak képe után ezek a sorok következnek:

S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből —

Világos, hogy a költő itt is a szabadságharcok mártírjaira gondol.

Még huszonhárom éves volt Kölcsey, mikor Klopstocknak éppen azt a költeményét fordította le, mely szerint a szabadságért haltakat azért kell siratnunk, mert „hiába haltak a hazáért.”

A két sír.

(Klopstock után.)

Ki sírja ez?

„Vándor, Rochefoucauldé.”

Kié ez a még porhanyóbb?

„Corday fekszik itt.”

Megyek s virágokat szedek

Sírhalmotok behinteni,

Mert a hazáért haltatok!

„Ne szedj.”

Megyek s szomorúfüzt ültetek,

Mely lengjen sírotok felett,

Mert a hazáért haltatok!

„Ne ültess.”

„De majd ha sírni tudsz,

(Látjuk tekinteteden,

Jó vándor, azt,

Hogy nem tudsz sírni még te)

Jőjj akkor sírjainkhoz vissza,

És sírj,

De vérkönyűket!

Mert hiában haltunk a hazáért.”

Ezt az utolsó sort tíz évvel előbb írta le Kölcsey, mint a Hymnusban ugyanannak a fájdalomnak szavait:

... ah, szabadság nem virúl

A holtnak véréből —

S ez a már ifjúkorban érzett hazafi-fájdalom nemcsak az alatt a tíz év alatt nem múlt el Kölcsey szívéből, hanem benne saigott, s politikai kijelentéseit és tetteit is irányította egész életében. Újabb tíz év múlva ugyanazt vallja mint követ az országgyűlésen a vallásügy tárgyalásakor tartott beszédeiben. Azokból valók a következő sorok.

„Mik történtek mindjárt a reformáció századában, arról törvénykönyveink borzasztó emléket tartottak fenn, miű el kell hallgatnom, azt érezvén, hogy a Tek. Karok keblüket e néma emlékeztetés is irtózással tölti be. Mik történtek a bécsi és linczi békekötések után, arról a nápolyi tengerpart siralmas bizonysgot teszen mindörökre.” — „Vér ömlött a békekötésért, s azokat eldödeink iránti hálátlanság s — merném mondani — vérarulás vétke nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk... az elöztünk elhunyt küzdők sírjaikon támad fel a kérlelhetetlen Nemesis! És kíméletlen igazsággal fogja számon kérni háromszáz esztendőök könnyeit; fogja számon kérni milliómok feldúlt nyugalma, a sírig üldözött ösznek vég hörgését, s a gyermekeitől megfosztott anyának jajait; és számon fog kérni minden csepp vért, mely a bécsi és linczi békeségekért magyar keblekből kiömlött.”

Ime, ez a Kölcsey írta a Hymnusába ezt a sóhajást:

S ah, szabadság nem virúl
 A holtnak véréből,
 Kínzó rabság könnye hull
 Árvánk hő szeméből!

És valamint annak idején hűséges tanácsadója volt a lutheránus Vitnyédy a nagy Zrinyinek, a kálvinista Ráday Pál is a buzgó katolikus Rákóczinak, épügy a Hymnus írója a vallási szabadságot a nemzeti szabadsággal együtt nemcsak protestáns, hanem katolikus érdeknek is tartja. „A jelen ügyhez” — úgymond — „három millió protestáns *s számtalan katolikus érdekei* vagynak fűzve. Mert a törvény sérelme *egyiránt* közös, a szabadság megszorítása *egyiránt* fájdalmas. . .“

Kölcsey nemcsak a különböző vallású magyarok egységéért küzdött, hanem lelkesedett a világ minden keresztyén felekezetének egységéért is.

Ő a Hymnust az osztálykülönbséget nem ismerő magyar egység és a felekezeti ellentétet nem ismerő keresztyén testvériség jegyében írta.

Nem részletezem, csak megemlítem, hogy a Hymnusban hazánk történetének szerencsés korszakaiból ugyanazok vannak felsorolva ugyanolyan egymásutánban, mint Berzsenyinek néhány évtizeddel előbb kelt ódáiban. A dicsőséges korszakok ezek: a honfoglaló Árpádé, kit Isten „felhozott Kárpát szent bércére”; a nagy Hunyadié, mikor Isten „zászlónk gyakran plántálá vad török sáncára”; Mátyás királyé, kinek „nyögte bús hadát Bécsnek büszke vára.” A szerencsétlen korszakok is sorban azonosak mind Berzsenyinnél mind a Hymnusban. Ezek: a tatárjárás, midőn a „rabló mongol nyila zúgott felettünk”; a török hódoltság kora, midőn a „töröktől vállainkra rabigát vettünk”; a török hódoltság *után* pedig — nagyon fontos ez az „után” — azok a polgárháborúk, melyekben a nemzeti és vallási szabadságot elnyomó Habsburgok pártja ütközött meg Bocskaynak, Bethlennek, Thökölinek és a Rákócziaknak híveivel.

Ezekre a harcokra céloznak a Hymnusnak ezek a sorai:

Hányszor támadt tenfiad,
 Szép hazám kebledre,
 S lettél magzatod miatt
 Magzatod hamvedre!

Berzsenyi szerint ez a korszak az, melyben — Berzsenyi szavaival — „a szent rokonvér a *babonák tüze* közt kiáltott az égre.” „Babonák tüze”-nek azt a vallási gyűlöletet nevezi a költő, mely a Caraffákat, a Habsburgi Lipótokat, a Kollonicsokat tüzelte.

A Bocskay-fölkeléssel kezdődő és a kuruc világgal végződő szabadságharcok emléke s az 1848-at megteremtő reformkorszak politikai küzdelmei ihlették Kölcseyt a Hymnus megírtakor. Irodalomtörténetileg megállapítható első nemzeti énekünk több mint egy évszázadon át a „Haj Rákóczi, Bercsényi!” kezdetű Rákóczi-nóta volt: ennek hangjai mellett indul meg 1790-ben a nemzeti megújulás. Ez utóbbi korszaknak Kölcsey az a gondviselészerű magyarja, ki nemcsak költő, hanem

politikus is volt egy személyben; s ő mindkét minőségében a régi szabadságharcok hagyományaihoz fordult.

Igy az a kuruc szellem, mely Rákóczi elbujdosta után megteremtette XVIII.-ik századi és XIX.-ik századelei nemzeti énekünket a Rákóczi-nótában, ugyanaz a kuruc szellem teremtette meg mai nemzeti énekünket is: Kőlcsey Hymnusát.

Mészöly Gedeon.

A zenepedagógia újabb szempontjai.

A pedagógia általában nem merev, változhatatlan rendszer, vagy módszerek sokasága, amelyek mint sablonok kötelezők. Mutatja ezt az a sok középiskolai és általában pedagógiai reform, amelyeken az iskolai tanítás az utóbbi évtizedekben mindenütt keresztülment. Mindenütt a korszellem változott meg és fokozott követelményeivel, igényeivel, nézőpontjaival indokolja ezen változtatásokat. Természetes ennél fogva, hogy a zenetanítás terén sem maradhat minden a régiben, az sem hanyagolhatja el az újabban elért eredményeket. A zenepedagógia is nagyon sok hasznos új szempontot kapott a legutóbbi időben a tudományos kutatások eredményeiből és homályos kérdések megvilágítása által főleg az élettani funkciók más értelmet nyertek úgy magában a művészi kivitelben, mint a tanítás elveiben és módszereiben.

A művészet lényegét vizsgálva megállapítható, hogy minden művészet egy belső folyamat megnyilatkozása, külső képe, amely megjelenítve, realizálva, hatást fejt ki. Sajátságos, megfoghatatlan belső erők mozgása elképzeléseket kelt, amelyek tettekre vágnak, formai és testi megnyilatkozásokba kíváncsoznak. Nemcsak a hang, de a fény, szín, sőt a kő is lehet élő valóság és mozgás, a belső egyéniség kifejezésén keresztül és mint ilyen további mozgást, hatást kelt megérzés, átélés alakjában. Nemcsak egy közönséges cselekedet, vagy tett, a belső tartalomnak megfogható kifejezése képes hatást létrehozni, hanem a belső elképzelésen alapuló egyéb életmegnyilvánulás is képes a közönyt érdeklődéssé és egy belső folyamatban résztvevővé alakítani. Sokszor halljuk: „ebből az emberből kisugárzik valami”. Nem könnyű megmondani, mi az. Elsősorban valami belső tartalom, de ezenkívül feltétlenül a közvetlenség, az akadálytalan szabad megnyilatkozás. Előfordulhat, hogy a belső lényeg nem talál bennünk visszhangra, sőt védekezünk ellene, de a hatás, befolyás megvan a közvetlenség, a diszpozíció következtében. A hatás tehát nemcsak a lényeg, hanem a gátlás nélküli *kifejezőképesség* következménye is. Így különböztetünk meg magasabb és alacsonyabbrendű hatást. Kevesebb tartalom mellett is képes a közvetlenség nagy hatást elérni, míg a diszpozíció tökéletlensége esetén tartalmasabb belsőség is észrevétlen maradhat.

Hogyan keletkezik egy színes hang varázsa, vagy egy vonal titokzatos hatása, vagy mi adja a köszobornak az életet? Nem az ügyesség, a kézi technika, a szokatlanság, hanem az alkotó pillanat magasra